

Arayışlar

-İnsan Bilimleri Araştırmaları-

Yıl: 3, Sayı: 5-6, 2001

DİNİ ZİHNİYETİMİZİN OLUŞUMUNDA DİNİ TARİKAT VE CEMAATLERİN OLUMSUZ İZ DÜŞÜMLERİ*

M. Saffet SARIKAYA **

Abstract: The religious mentality of Muslims have to be adapted to the structures of the modern society in the process of industrilisation. Hower Religious communitys and sufi orders tied strongly tradition and they are re-actionists changes in the society. In this paper I will deal with some problems of this attitude.

Key words: Religious communitys/orders, Religious mentality (Weltanschauung), carismatic leader, takiyya, political Islam

Giriş

Tarikatlar V/XII. asırdan itibaren tasavvufi düşüncenin kurumlaşmış şekli olarak toplumdaki yerlerini almışlardır. İlk dönemlerde kurdukları sistemle dini tebliğ ve irşat misyonunu da üstlenen tarikatlar,¹ tarih içinde çeşitli Müslüman

* Bu makale, Dinler Tarihi Derneği ve Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 26-28 Kasım 1998 düzenlenen *Dinler Tarihi Açısından Din ve Din Anlayışı Sempozyumunda* "Cumhuriyet Dönemi Din Anlayışına Cemaat ve Tarikatlar Açısından Bir Bakış Denemesi" başlığıyla sunulan tebliğ esas alınarak hazırlanmıştır.

** Doç. Dr., SDÜ İlahiyat Fakültesi İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı.

¹ Kuruluş döneminde tarikatların fonksiyonlarıyla ilgili örnek olarak bk., M. Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, nşr. M. Kanar, İstanbul (1996), 47-52; a. mlf., *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, 4. baskı, Ankara (1991)78-80; 94-103; Ö. Lütfi Barkan, "Kolanizator Türk Dervişleri", *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara (1942), 284-285, 299-302; İrfan Gündüz, *Osmanlılar*

topluluklarda farklı tezahürler göstermişlerdir. Bu tezahürlerine bağlı olarak çoğu kere teşkilatlandıkları ülkelerde devlet denetimine tâbi olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin gerilemesine paralel olarak diğer kurumlar gibi tarikatlar da dejenere olmuş, onları ıslah edecek resmî çalışmalar yapılmıştır.² Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda, bu çalışmaların önemli ölçüde sonuçsuz kaldığı görülerek, 30 Kasım 1925'de "Türbe, Tekke ve Zaviyelerin Seddi" kanunuyla tarikatlar resmen kapatılmıştır.³ Ancak tarikatların yerini dolduracak sosyal kurumlar oluşturulamadığı için resmî yasağa rağmen Türkiye'de gayri resmî faaliyet gösteren tarikatlar ve benzeri gruplar, Ş. Mardin'e göre dinin devamını sağlayan kurumlar arasında yer almıştır.⁴ Dinî cemaatler, klâsik tarikat yapılanmasından farklı olarak, ancak onlardan etkilenecek nispeten modern toplumlarda çeşitli ihtiyaçlara binaen oluşturulmuş dinî gruplardır. Bu gruplarla ilgili farklı nitelme ve isimlendirmelere rastlanmaktadır.

Zihniyet, "*kişide yerleşip bütünleşen, kendi aralarında mantık bağlarıyla örülmüş bulunan bir fikirler ve entelektüel eğilimler bütünüdür*"⁵ Bu bağlamda dinî zihniyet de kısaca, bireyin inançları doğrultusunda oluşturduğu dünya görüşü ve dinî hayat tarzı demektir. Dinin toplumdaki fonksiyonlarından en önemlisi, insanlara belli bir "zihniyet yapısı" kazandırması ve bu doğrultuda sosyal hayatı şekillendirmesidir. Dolayısıyla din, insanın dünya kurma girişiminde stratejik bir rol oynamaktadır.⁶ Aynı düşünce tarzına sahip kişilerin meydana getirdikleri gruplar, ortak dünya görüşü ve zihniyetine sahip olurlar. Bireysel görüşlerin sosyalleşmesi, ortaya çıktıkları toplumdaki sosyal çevre ve şartlarla direkt ilişkilidir. Yani, dinî asıllara dayandırılan görüşler, zamanla farklı kültür kurumlarının da etkisi altında yeni biçimlere bürünürler. Bu nedenle aynı dine mensup olmalarına rağmen çeşitli saiklerle oluşan dinin alt kimlik unsurları diyebileceğimiz gruplarda farklı anlayış biçimlerinin geliştiği kolayca gözlemlenebilir.

İslâm, mensuplarını dünya ve ahirette rahat, huzur ve mutluluğa eriştirebilme iddiasıyla Rasulüllah'ın tebliğinde şekillenen ilâhî bir mesajdır.

Dönemi Devlet-Tekke Münasebetleri, İstanbul (1983), 5-13; Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, İstanbul (1982), 187-190.

² Gündüz, 165-216.

³ Türkiye'yi bu kanunun ilanına götüren sebepler ve kanunun hazırlanmasıyla ilgili tarihi gelişim hakkında bk., Ünver Günay-A. Vehbi Ecer, *Toplumsal Değişme Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye*, Kayseri (1999), 224-227.

⁴ Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İstanbul (1993), 30-31.

⁵ Gaston Bouthoul, *Zihniyetler*, çev. S. Evrim, İstanbul (1975), 21. Zihniyetle ilgili ayrıca bk., Sabri Fahri Ülgener, *Zihniyet Aydınlar ve İzmler*, İstanbul (1983), 19-21.

⁶ Dinin zihniyet kazandırma fonksiyonuyla ilgili bk., Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İstanbul (1998), 230-232; Kemaleddin Taş, *Türk Halkının Gözüyle Diyanet*, İstanbul (2002), 54-58.

Müslümanlar, dinî zihniyetlerini kendilerine indirilen Kur'ân ve onun uygulama örneği olan Hz. Peygamber'in sahih sünneti ekseninde teşkil ederler. Zira, Hz. Peygamber kendisine gelen vahyi hem insanlara tebliğ etmiş; hem de vahyin ışığında yeni bir zihniyet, dünya görüşü ile birlikte yeni bir toplum inşa etmiştir. Ancak toplumsal kurumların oluşum süreci, sosyal değişme ve farklılaşma, siyasî, ekonomik vs. şartlar, aynı kaynaktan beslenen Müslümanların tarih içinde farklı din anlayışları oluşturmalarına ve benimsemelerine yol açmıştır. Öyle ki bu farklılaşmanın bir sonucu olarak ortaya çıkan mezhep ve benzeri dinî gruplar "Müslüman" kimliklerini unutarak, İslâm adına birbirleriyle mücadele edecek, kan dökecek kadar ifrat ve tefrit sınırına ulaşmışlardır.⁷ Esasen bu durum Kur'ân'da ifade edilen ve Müslümanlara tavsiye ve emredilen birlik ve beraberlik anlayışına da aykırıdır.⁸ Bu nedenle düşünen, her şeye açık bir insan örneğine ulaşmak, inananlar arasında birlik ve beraberliği sağlamak için dinî geleneğin tarihî süreç içinde incelenmesi, doğrularının vurgulanması, yapılan hata ve yanlışların düzeltilip tasfiye edilmesi gerekmektedir.

Müslümanlar yaklaşık iki asırdır dünya konjonktüründe Batıya göre geri kalmış bir topluluk olduklarının farkına vararak, bu geri kalış ve çöküşün sebeplerini araştırmaya⁹ ve çözüm yolları bulmaya çalışmakta ve XXI. yüzyılda kendilerine yakışır bir gelişme ivmesine ulaşmayı hedeflemektedirler. Modern Batı, bir taraftan büyük ölçüde Pozitivist-materyalist felsefe kaynaklı dünya görüşüyle dini, geleneği ve geleneksel değerleri alt üst etmiş; öte taraftan oluşturduğu yeni toplum yapısıyla, mekanik bir hayat, bireyselliğin ve şahsî menfaatlerin ön plâna çıktığı bir medeniyet biçimi doğurmuştur. Ancak, yine modern Batı, oluşturduğu yeni medeniyet biçimiyle ortaya çıkan problemlerle uğraşmakta, sadece kendilerini değil bütün dünyayı etkileyen hızlı bir değişim süreci yaşamaktadır. Bugün geldiğimiz noktada dünya, artık bilgi toplumu ve küreselleşme sürecini birlikte yaşamaktadır.

Dünyada oluşan siyasî ve sosyal konjonktürde Müslümanlar da Batı ve Batı'nın dünyaya dayattığı yeni değerlerle karşı karşıya kalmış; ülkeler, halklar, aydınlar ve din bilginleri bazında farklı yaklaşım örnekleri sergilemişler, farklı tepkiler vermişlerdir. Bu tepkiler, yaklaşık bir asırdan fazladır tecdidci, ihyacı, modernist, gelenekçi vs. adlandırma ve tasniflere tâbi tutularak incelenmektedir.

⁷ Bu konuda İslâm tarihinden pek çok örnek vermek mümkündür. Bu cümleden olarak ilk Haricîlerin Hz. Ali ve Muaviye taraftarlarına karşı eylemleri; V. Hicrî asırda Bağdat'taki mezhep kavgaları (bk., İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, III, 341-355, 419 vd., IX, 456 vd., X, 119-120); Vahhabîlerin Osmanlı'ya karşı eylemleri (bk. A. Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, VII, 99-104, 256-264, 282-303) bunlardan bazılarıdır.

⁸ Bk., KK, Al-i İmran 3/103; En'am, 6/159; Şûrâ, 22/13; Mü'minûn, 23/53.

⁹ İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Hareketi*, İstanbul (1989) I, XIX-XX.

Bu makalede bu nevi sınıflandırmaların ötesinde, öncelikle bilgi çağını yaşadığımız günümüzde, bilgi toplumunun din anlayışı ve dinî zihniyetinin niteliğiyle ilgili ip uçlarını verip, Türkiye’de hâlen faaliyet gösteren dinî tarikat ve cemaatlerin bu zihniyet biçiminin oluşumundaki yerini belirlemeye çalışacağız. Bir başka ifadeyle, yaklaşık bir asırdır yeniden inşa çalışılan dinî zihniyet biçiminin teşekkülünde, tarikat ve benzeri grupların olumsuz yansımalarını irdeleyeceğiz. Tarikat ve cemaatlerle ilgili değerlendirmelerimizi, katılımcı-gözlemci, mülâkat ve söylem analizi tekniğini kullanarak iki farklı zamanda gerçekleştirdiğimiz çalışmalarda¹⁰ veriler doğrultusunda yaptığımızı belirtmeliyiz.

Günümüz Dinî Zihniyetini Oluşturacak Ön Şartlar

Aydınlanma felsefesiyle sanayi devrimini ve toplumsal değişimi gerçekleştiren Batı karşısında, hâlâ ortaçağ tarım toplumunun dinî zihniyetiyle başarıya ulaşılacağına inanmak ve geçmişin başarılarını hamâsi duygularla dile getirmek, açıkça kafaların kuma gömülüp gerçeklerin görmezlikten gelinmesi demektir. Bugün Müslümanlar, eğer dünya siyasî konjonktüründe hak ettiği yere gelmek istiyorsa Batı’nın kendi içinde yaşadığı değişimin daha iyisi ve üstünü kendi değerleriyle gerçekleştirebilmelidir. Müslümanların zihniyet yapısını, dünya görüşünü değiştirmeden, bütün kurumlarıyla sosyal değişimi ve buna bağlı teknolojik ve ekonomik kalkınma hamlesini gerçekleştirmesi imkansızdır. Bunun da yolu, her şeyden önce dinî zihniyeti bilgi toplumunun mantalitesine uygun şekilde yeniden inşa etmekten geçmektedir. Müslümanların dinî zihniyetini oluşturacak bazı esasları şöyle sıralayabiliriz.¹¹

1- Müslümanların, aralarındaki her türlü ayrılığa son verip asgarî müştereklerde birleşerek hareket etmeleri gerekir. Zira yukarıda işaret edildiği gibi Kur’ân’a uygun olan tavır da budur. Bu tavır, her şeyden önce dinin temel kaynaklarından hareketle Müslümanların aralarında hoşgörü ve sağduyu ile diyalog kurmalarını sağlayacaktır. Böylece gruplar arası saldırganlık ve şiddete

¹⁰ Bu araştırmalar H.E. Bodur-M.S. Sarıkaya-M.H. Palabıyık, *Erzurum’da Dinî Gruplar*, Erzurum (1995) ve M. S. Sarıkaya, *28 Şubat Sürecinde Dinî Grupların Siyasî ve Sosyal Tutumları*, Isparta (1998)’dir.

¹¹ Burada sıralanan esaslar bütün dünya Müslümanlarını ilgilendirdiği için anlatımda Türkiye Müslümanları gibi bir sınırlandırmaya gidilmemiştir. Bu esaslar hakkında daha geniş bilgi için bk., Hasan Onat, “Türkiye’de Din Anlayışı”, *Türk Ocakları Yıllığı*, Ankara, (1996), 193-201; Hüseyin Atay, “İslâm Medeniyetinin Çöküş Sebepleri ve Yeni Bir Atılımın Ön Şartları”, *İslâm ve Modernite, II. Kutlu Doğum İlmî Toplantısı*, İstanbul 1997., 191-225; Ahmet Akbulut, “Siyasal İslâm Üzerine”, *Türk Yurdu*, XVII, S. 116-117, Ankara, Nisan-Mayıs (1997), 118-120; Ahmet Davutoğlu, “İslâm Düşünce Geleneğinin Temelleri, Oluşum Süreci ve Yeniden Yorumlanması” *Divan, İlmî Araştırmalar Dergisi*, İstanbul, 1/(1996). 1-44.

varan düşmanlıklar giderilerek Müslümanların birlik ve beraberlikleri önemli ölçüde temin edilebilecektir.

2- Müslümanların her türlü tenkit ve eleştiriye açık olmaları ve bunları akli selim ile değerlendirmeleri gerekir. Çünkü bilimsel düşünce ve doğru bilgiyi oluşturacak zemin ancak tenkit zihniyetinin geliştirilmesiyle sağlanabilir. Böylece Müslümanlar, geçmiş birikimlerini sağlıklı bir şekilde okuyup değerlendirerek günümüzde İslâm'ı yaşanabilir hale getirecek ortamı ve düşünce biçimini oluşturabilirler.

3- Doğru düşünmeyi öğrenmeleri ve fikir hürriyetine açık olmaları gerekir. Bilgi toplumunda ayakta kalmanın yolu bu esastan geçer. Çünkü yanlış, eksik ve yanlış bilgiler, bir şekilde Müslümanları, özellikle de yeni nesli çelişiklere, çıkmazlara sürükleyecek, niçin, neden, nasıl gibi soruların cevapları açık ve doğru biçimde verilmezse zihinlerde daima bir soru işareti kalacaktır. Oysa İslâm hakkında temel metinlere dayalı doğru bilgilere sahip nesillerin dini algılama ve yaşama süreçleri hem Müslüman toplumun yeniden canlanmasını sağlayacak hem de Müslümanlar yaşayışlarıyla dünya uluslarına örneklik teşkil edecektir. Bu süreç hem Müslümanların dünya konjonktüründeki yanlış imajlarının da ortadan kalkmasını hem de yeniden düşünen ve bilgi üreten nesillerin yetişmesini sağlayacaktır.

4- Emanetlerin ehline verilmesi gerekir. Bu prensip, Kur'ânî bir esas¹² olmasına rağmen Müslümanlar, bugün şu veya bu nedenlerle ehil olanı değil, objektif kıstasların ötesinde farklı değer yargılarıyla iş başına getirilenlerin hüküm sürdüğü bir çalışma hayatına sahiptirler. Bu durum hem üretimin en aza inmesi hatta durma noktasına gelmesine hem de maaşlı işsizler sınıfının giderek devletin ve milletin sırtına kambur olmalarına yol açmaktadır. Dahası bu durum, çoğu kere çalışanların, çalışmak isteyenlerin önüne çeşitli engeller çıkaran veya çalışanla-çalışmayanı birbirinden ayırmadığı için çalışanların azmini törpüleyen giderek atıl bir toplumun oluşmasına yol açmaktadır. Oysa hemen bütün sosyal alanlarda işin ehli bulunmalı, yetiştirilmeli, ihtisasa saygı gösterilmeli ve yaratıcı zihinlerin önü açılarak üretim teşvik edilmelidir.

5- Müslümanların Kur'ân'ı ve sahih sünnetin yeniden ve doğru şekilde okumaları gerekir. Bunun asgarî şartı, bireysel olarak Müslümanların dinî bilgi seviyelerini Kur'an ve Sünnet ekseninde yenileme ve geliştirmeleridir. İletişiminin evlerimizin en mahrem yerlerine kadar ulaştığını dikkate aldığımızda duyduğumuz bir haberi veya dinî bir konu üzerine yapılan tartışmayı bizi ilgilendirmiyor gerekçesiyle göz ardı etmek, veya çoğu kere

¹² KK, Nisa 4/58; Mü'minûn 23/8; Meâric 70/32.

anlayamadığımız için bir bilen aramak yerine, anlama düzeyimizi yükseltmeliyiz. Bu nedenle Müslüman, her şeyden önce geçmişte yeterli görülen ilmihal Müslümanlığından¹³ kurtularak, dini, kendi bütünlüğü içinde okuma, anlama ve yaşamaya çalışmalıdır.

Yani, akıl sahiplerine hitap eden,¹⁴ anlaşılacak için inen¹⁵ ve Hz. Peygamber tarafından tebliğ olunan Kur'ân'ı yeniden dikkatle, tekrar tekrar anlayarak okumalı; Allah'ın insanları yeryüzün halifeleri olarak yarattığını¹⁶ ve her şeyi insanların hizmetine sunduğu¹⁷ unutmamalıdır. Zira insanı hayatın merkezine yerleştiren İslâm en mükemmel dindir ve o aynı zamanda insanlığa sunduğu “değer” sistemiyle de dünyadaki bütün toplumsal düşünce sistemlerinden daha üstün ve süreklidir.¹⁸ İslâm'ı en iyi şekilde yaşayarak ümmetine kılavuzluk eden Rasûlullah', nübüvvet görevi ve öncelikleri dikkate alınarak, ancak insan üstü erişilmez bir varlık olarak değil, bütün Müslümanların model alabileceği mükemmel bir örnek olarak sunulmalıdır. Bu bağlamda, özellikle geleneğin dinleştirilmesinden kaçınılmalı; gelenek, kendi tarihî şartları içinde dikkatle okunup kritik edilerek istifade edilebilir hâle getirilmelidir. Zira, “bunu zaten öncekiler yapmış bize düşen bunları tekrar etmek ve uygulamaktır”, türü kolaycı bir yaklaşım Müslümanları taklit batağına saplayıp temel kaynaklardan uzaklaşmalarına yeni fikir üretmemelerine sebep olacaktır.

Dinî Tarikat ve Cemaatlerin Günümüz Dinî Zihniyetinin Oluşumundaki Yerleri

XIX. yüzyıl boyunca giderek artan oranda devam eden modernleşme süreci Cumhuriyetin ilk yıllarında da devam etmiştir. Bu dönemde özellikle hukuk ve eğitim alanında laik düzenlemeler uygulamaya konulmuştur.¹⁹ Bu bağlamda bir dizi kanûnî düzenlemeyle başta Şer'iyye ve Evkâf Vekaleti olmak üzere geleneksel dinî kurumlar büyük ölçüde lağvedilip, Şeyhülislâmlığa bağlı vazifelerden sadece halka yönelik dinî hizmetler, Diyanet İşleri Riyaseti tarafından devam ettirilmiştir.²⁰ Bununla birlikte 1930'lu yıllardan itibaren din

¹³ İlmihal Müslümanlığının ne'liği hakkında bk., Hayri Kırbasoğlu, “İlmihâl Dindarlığının İmkânı Üzerine”, *İslâmiyât*, V, Sayı: 4, Ankara, Ekim-Aralık (2002), 109-124.

¹⁴ Bu konuda Kur'ân'dan pek çok ayet sıralanabilir, örnek olarak bk., Bakara 2/44, 73-76, 164, 170-171.

¹⁵ *KK*, Fussilet 41/42.

¹⁶ *KK*, Bakara 2/30; Sâd 38/26.

¹⁷ *KK*, Bakara 2/29; Yunus 12/14; Hac 22/65; Lokman 31/20; Casiye 45/12.

¹⁸ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri*, İstanbul (1981), 247.

¹⁹ Tanzimat ile başlayan bu tarihî ve hukukî süreç T. Akyol tarafından *Medine'den Lozan'a*, 2. baskı, İstanbul (1996) adlı eserde sosyolojik bir tahlille incelenmiştir. Konuyla ilgili olarak ayrıca bk., Ş. Mardin, 39-70; 96-100.

²⁰ K. Taş, 83-85. Esasen böyle bir düzenleme daha önce Z. Gökalp tarafından İttihat ve Terakki

eğitiminin ihmal edilmesi bu alanda belirgin bir boşluğun doğmasına yol açmıştır. Bu, hem Osmanlı'dan gelen köklü ve sağlam bir dinî tefekkür ve yorum mirasının atıl kalmasına,²¹ yani çağı yakalamaya çalışan dinî zihniyetin oluşum temellerinin körelmesine; hem de sahanın boşluğundan istifade ile tezahürleri günümüze ulaşan bazı tarikat ve dinî cemaatlerin kanunî müeyyidelere rağmen çoğunlukla illegal olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır.

1950'li yıllardan itibaren sanayi toplumuna geçiş sürecinin hızlanması sonucu şehirlere göçen çevre nüfusu, beraberlerinde kendi geleneklerini, örf ve ananelerini, sosyal ve kültürel değerlerini, dinî hayatlarını da şehre taşımışlardır.²² 1925'lerden itibaren illegal olarak büyük ölçüde taşrada faaliyet gösteren tarikat ve benzeri grup faaliyetleri de bu nüfus hareketiyle birlikte kasaba ve şehirlerde boy göstermeye başlamıştır.²³ Yeterince güçlü olmayan devletin, şehirlerde, gerekli sosyal kurumları ve kentleşme projelerini üretmedikleri²⁴ bu yıllarda taşralılar, kendi hallerinde arabesk bir kültür ve yaşama tarzı oluşturmuşlardır.²⁵ Dinî hayat ile ilgili çeşitli yasakların uygulandığı dönemde dinî hayatın taşıyıcılık misyonunun üstlenen tarikat ve dini cemaatler, bu yıllarda şehirlerde alt sosyo-ekonomik seviyedeki insanlar için, ferdî olarak bağlanma, kurtuluş, sahiplenme ve korunma; üst sosyo-ekonomik seviyedeki insanlar için ise siyasî yatırım ve güç kaynağı olma işlevini üstlenmiştir.²⁶

Zira tarikat ve dinî cemaatlerin şehirlerdeki yeni toplum yapısına karşı tavırları büyük ölçüde tepkiselidir.²⁷ Bir başka ifadeyle onlar, modern toplum

Partisi hükümetine sunulan bir raporda dile getirilmiştir.

²¹ H. Onat, 191, 205-211.

²² E. Ruhi Fırlalı, "İslâm'ın Bugünkü Meseleleri", *Türk Yurdu*, XVII, S. 116-117, Ankara, Nisan-Mayıs (1997), 31.

²³ Bu konuda krş., Ü. Günay-V. Ecer, 246. Esasen burada bir paradoksa da işaret etmek gerekir; dinî hayatla ilgili yasaklar döneminde taşrada illegal faaliyet gösteren tarikatların faaliyetleri büyük yerleşim birimlerine kaydıkça köy çevrelerinde, özellikle Türkiye'nin Batı bölgelerindeki köylerde tarikat faaliyetleri büyük ölçüde toplum hayatından çekilmiştir.

²⁴ Durum aslında diğer Müslüman ülkeler içinde Türkiye'den pek farklı değildir, S. Zubaida bunu şöyle ifade eder: "İslâm olgusu'nun kökeninde çok iyi bilinen ekonomik ve demografik sorunlar ve bunların hükümetin önüne çıkardığı politika ikilemleri vardır", bk., Sami Zubaida, *İslâm, Halk ve Devlet*, çev., S. Oğuz, İstanbul (1992), 15.

²⁵ Ahmet Yaşar Ocak, "Değişen Dünyada İslâm'ın Batıya Dönük Yüzü: Günümüz Türkiye Müslümanlığına Genel Bir Bakış", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 35, Ankara, Temmuz-Ağustos (1995), 92; Yalçın Akdoğan, *Siyasal İslâm, Refah Partisinin Anatomisi*, İstanbul (2000). Benzer bir değerlendirme için bk., Richard Tapper, *Çağdaş Türkiye'de İslâmlık*, (Derleme) İstanbul (1993) 30.

²⁶ E. R. Fırlalı, 32.

²⁷ E. Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri*, 10; Ü. Günay-V. Ecer, 233.

hayatının problemlerine çözüm üretmek yerine, modern hayatı dışlayan, aşağılayan ve hor gören, çoğu kere tarihsel başarı tecrübelerinin hamâsi sözcülüğünü yaparak, sosyal değişimin farkına varmaksızın veya bu değişimi görmezlikten gelerek modern hayata kapıları tamamen kapatıp, bireysel kurtuluşu hedefleyen düşünce ve eylem biçimleriyle yeniden eski mutlu günlere dönülebileceğinin hayaliyle yaşayan topluluklar olmuşlardır.

Oysa 1947'den itibaren resmî otoritenin, din eğitime izin vermesi, resmî düzenlemeler yapması ve gelişen sosyal şartlar, dinî zihniyetin de yeniden teşekkülü çabalarına zemin hazırlamıştır. Bu durum, şehir toplumunda yetişen dindar ikinci-üçüncü nesillerin din ile ilgili yeni bilgi ihtiyacını doğurmuş; bu ihtiyaç bir taraftan II. Abdulhamid zamanındaki benzer bir şekilde, -nispeten ticarî kaygılar içerse de- klâsik dinî kaynakların tercümesiyle, diğer taraftan Müslüman ülkelerdeki dinî düşüncenin gelişimine katkı sağlayan aydınların eserlerinin tercümesiyle giderilmeye çalışılmıştır.²⁸ Dinî grupların bu oluşuma müspet katkı sağladığını söylemek maalesef imkansızdır. Zira, *“bir zamanlar ahlâk kahramanları yetiştiren tasavvuf ve tarikatlar, şekilcilik ve ayıncılığın cehalet ve ataletle birleştirildiği ve dinin siyasal bakımdan istismar edildiği dejenerasyondan kendini kurtarmadıkça, ahlâkî dejenerasyon tehdidi altında bunalan Türk toplumuna, her halde son yıllarda basın ve medya aracılığıyla sergilenen skandallar üretmekten öte bir katkıda bulunacakmış kanaatini pek vermemektedir. Esasen o, hızla değişen Türkiye’de, değişime karşı böyle hep tepkisel tutum ve davranışlar içerisinde olduğu sürece, çağın gündemini pek yakalayabilecek ve insan ve topluma öyle ruhi bir derinlik ahlâkî bir yücelik ve fikri bir genişlik kazandırabilecek yetenekte de pek görünmemektedir.”*²⁹

Her dinî grup bir lider ve onun etrafında oluşan ilk müntesipler halkasının faaliyetleriyle teşekkül eder. Bu kişiler öncelikle gruba yeni üyeler kazanacak tavır ve davranışları sergilerler. Daha sonra grup mensupları ve sempatanlar için faaliyetlerinin doğruluğunu, samimiyetini, diğer benzeri gruplardan üstünlüğünü vb. şeyleri onlara telkin ve benimsetme sürecine girerler. Bu süreçteki aksamalar, grup disiplininin ve dinamiğinin kaybolmasına ve çözülmelere neden olur. Benzer durum mensupların çoğaldığı; kontrolün güçleştiği, lider ve ilk müntesipler halkasından uzaklaşıldığı oranda grup içinde ortaya çıkan ikaz ve protesto hareketleri ve ayrılmalar içinde söz konusudur.³⁰

²⁸ Bu konuda bk., A.Y. Ocak, 92-93; H.Onat, 219; Y. Akdoğan, 152-153.

²⁹ Ü. Günay-V. Ecer, 246-247.

³⁰ Konunun daha detaylı bir tahlili için bk., H.E. Bodur-M.S. Sarıkaya-M.H. Palabıyık, *Erzurum'da Dinî Gruplar*, “Giriş” bölümü.

Burada dikkati çeken olgu, dinî lidere atfedilen karizma olgusudur. İslâm'da dinî otorite, yani Allah adına konuşma, dinî hakkında hüküm verme yetkisi bulunmamasına rağmen,³¹ klâsik tarikat yapılanmasında gördüğümüz “şeyh, pîr, velî, dede, baba” gibi terimlerle ifade edilen, liderin mevcudiyeti Cumhuriyet Türkiye'sindeki dinî gruplarda da büyük ölçüde hemen aynı kabullerle devam etmiştir. Liderinin, şeyhinin karizması önünde küçülen grup üyeleri, kendilerine yapılan telkinin sonucu neredeyse bilâ kaydı şart kendilerini ona teslim etmişlerdir. Bu tavır tasavvuf geleneğindeki keramet ve menâkıb geleneğiyle bütünleşerek lider etrafında kutsal koruma hâleleri oluşturulmuş, liderler hatasız, kusursuz, âdeta sorgulanamaz kişiler olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bu kabul, Rasûlullah'a nispet edilen “müceddid”, “mehdîlik” ve “seyyidlik” ile ilgili rivayetleri grup liderlerine atfederek pekiştirilmiştir. Örneğin grup karizmasının eserlere atfedildiği Nurculuk hareketinde bile aynı olgu, Said Nursî'nin şahsı etrafında teşekkül etmiştir. Bugün kendisine nispet edilen “Bedüzzaman” ünvanı ve *Sikke-i Tasdik-i Gaybî* ve bazı Risâlelerinde Said Nursî ve cemaati için gösterilen işaretlere istinaden onun, müceddid ve mehdîliğine inanan grup mensuplarının sayısı küçümsenmeyecek orandadır.³²

Bu dinî cemaat liderlerinin çoğunluğu, yetkin olmayan ve çoğu kez klâsik ilmihal bilgisini aşmayan bir bilgi birikimiyle onları din konusunda yönlendirmekte, hükümler vermekte, neticelere ulaşmaktadırlar. Çünkü klâsik tarikatlar, kendi geleneksel yapıları içinde ilmihal bilgilerinin ötesine fazla ihtiyaç hissetmemişler; daha ziyade fıkhîta nafîle, müstehap, mendup gibi formlar altında ifa edilen dinî pratikleri icra ederek bireyin iç dünyasına hitap etmeyi dikkate almışlardır. Dinî ilimlerde belli ölçüde eğitim alan liderler ise, geleneksel zihniyetin yansımasıyla ve yukarıda ifade ettiğimiz gibi çoğu kere tepkisel bir yaklaşıma sahip olarak günümüz problemlerini anlamak ve çözümlenmekten oldukça uzaktırlar. Dahası bu liderler grup birliğini sağlayabilmek ve bağlılarını disiplin altında tutabilmek için onların bazı özgürlük alanlarına kısıtlamalar getirmişlerdir.

Nitekim, bazı cemaatlerde gözlenen temel dinî ritüellerde bile grup üyeleriyle birlikte hareket etme alışkanlığının kazandırılma gayreti, grup birlikteliğinin sağlanabilmesi için geliştirilen ilginç bir tavidir. Bunun en müşahhas tezahürü ise bu nevî grupların zamanla Müslümanların

³¹ İslâm Tarihinde belki de bunun tek istisnası Şîî gruplardır. Hz. Peygamber'den sonra İmamlara atfedilen dinî otorite ve karizma, on ikinci İmam Muhammed Mehdi'nin gaybetinden sonra çeşitli te'villerle yeryüzüne indirilerek “velâyet-i fakîh” makamındaki alimlere verilmiştir.

³² Bu konuyla ilgili bir değerlendirme için bk., Yaşar Kutluay, “Mezhepler Tarihi Yönünden Said Nursî ve Nurculuk”, *İTED*, III, 2-3. sayı, İstanbul (1966), 211-220.

birlikteliklerinin en güzel göstergesi olan cami cemaatini terk etmeleridir. Çoğu kere beş vakit namazla ilgili gösterilen bu tavır grup mensuplarının buldukları ev, yurt, pansiyon vb. mahallerde cemaat olmaları, kendi aralarında daha huşû' içinde namaz kılmaları, camilerin ve diğer Müslümanların temizlikleriyle ilgili sıkıntılar vb. gerekçelerle meşrû gösterilmeye çalışılmaktadır. Biraz daha farklı bir yorum ise, 1970'li yıllarda daha belirgin hâle gelen Süleymâncı cemaatiyle devletin resmî kadrolu imam-hatipleri arasında yaşanan zıtlaşmada³³ kendisini gösterir. Türkiye'nin daru'l-harb olduğu gibi kabule sahip cemaat bugün, Cuma namazını dahi kendisine bağlı yurtlarda oluşturulan mescitlerde ifâ ederek cemaatlerini mümkün olduğu kadar diğer Müslümanlardan ayırmaya özen gösterirler.

Eğitim alanında da benzer kısıtlamaları hemen bütün tarikat ve cemaatlerde gözlemlemek mümkündür. Bazı gruplarda sadece kendi liderlerinin verdiği bilgiyle yetinmenin yeterliliğine bağlı olarak eğitimin gereksizliği telkin edilir; bazılarında sohbet toplantıları düzenlenir, üyenin feyz alması istenir veya üyeye soru sorma hakkı verilir; bazılarında liderin izni kadar eğitim söz konusudur. Grup üyelerinin mensubiyet şuurunun zedelenmemesi için, medyatik unsurlar kontrol edilir, okunacak dergiler, kitaplar belirlenir. Değişen sosyal şartlar ve yeni nesilde yükselen eğitim seviyesi, bazı dini grupları yeni tedbirleri almaya sevk etmiş, lider kadrolar eserler yazarak, kendi -modern iletişim vasıtaları olan- yazılı ve görsel kurumlarını oluşturarak, karşılaşılan ihtiyaçları çözümlene yoluna gitmişlerdir. 1980 sonrası İslâmcı yayımlarda görülen artış bu ihtiyaçlarla paralel gelişmiştir.³⁴ Daha çok gündelik hayatla ilgili bu çözüm önerileri, bireye yeni bir bakış açısı ve zihniyet biçimi kazandırmaktan öte, kendi liderinin ve grubunun yetkinliğini kabullenen üye üzerinde psikolojik bir huzur ve tatmin mekanizması oluşturur. Böylece herhangi bir dinî grup mensubu, liderinin izin verdiği kadar öğrenir, düşünür ve dinî pratikleri ifa eder. Grubun dışındaki dünya ile karşılaştığında ise, ya problemlerden kaçmayı tercih eder veya bazı ikilemlere düşerek bocalar.

Kendi grubunun dışındaki dünya ile temas eden bireylerde çok kere gözlemlenen davranış biçimi takiiyedir. “*Açık veya gizli tehlikeden korunmak maksadıyla inancın saklanması ve gizlenmesi*”³⁵ anlamına gelen; Şîî fırkaların hemen tamamında inançların ifade edilmesinde bir akîde olarak benimsenen

³³ Fulya Atacan, “Anadolu Gazetesi ve “Süleymancılar”, *Toplumbilim Dergisi*, Sayı: İstanbul (1996), 142-146; Ü. Günay-V. Ecer, 264-265.

³⁴ R. Çakır'ın, *Ayet ve Slogan, Türkiye'de İslâmî Oluşumlar*, İstanbul (1993), adlı eserindeki incelemeleri büyük ölçüde bu tür yazılı neşriyatın analizine dayanmaktadır.

³⁵ Avni İlhan, “Takiyye, Doğuşu ve Gelişmesi”, *DEÜİFD*, II, İzmir (1985), 159.

“takiyye”³⁶, son dönemlerde sıkça kullanılan bir kavramdır. Klâsik kaynaklarda ve Şîî anlayışta yer alan şeklinin yansımından öte, dinî grupların mevcut sosyo-politik şartlar içinde geliştirdikleri bir tavidir. Aslında aynı tavır, Müslüman-laik ikilemi içinde laik tarafta kalıp, İslâm’a şüphe ve korkuyla bakan bir kısım Türk Pozitivist-Materyalistlerde de tezahür eder. Yani onlar da, bugün Türkiye’de kabul gören bazı değerlerin arkasına sığınarak İslâm’a ve Müslümanlara saldırmayı meziyet sayarlar. Ancak biz, birbirine zıt grupların aksülameli olarak ortaya çıkan takiyyenin, dinî gruplarda görünen şekliyle, onların din anlayışını nasıl etkilediğini göstereceğiz.

Başlangıçta illegal kurumlaşmanın bir sonucu olarak kendilerini gizleme gayreti içinde olan tarikat ve dinî cemaatler, zamanla bu kamuflaj olgusunu kendileri dışındaki bütün gruplara karşı yapar hâle gelmişlerdir. Başka bir ifadeyle, grup mensupları, çeşitli telkinler sonucu, grup içinde ve grup haricinde farklı davranış biçimleri sergilemektedirler. Bunun iki yönlü bir çıkmazı vardır; öncelikle resmî kurumlar bu gibi dinî grupların faaliyetleri konusunda genellikle bir şüphe içinde olmuşlar, onların davranışlarında devlet için zararlı unsurlar aramışlardır. Dini gruplar da kendilerini meşru gösterecek ameliyeleri yapmakta gecikmişlerdir. Ancak son zamanlarda politik kaygılarla kendilerine yaklaşan siyasî temsilciler vasıtasıyla bazı dinî grupların kendilerini daha meşru zeminlere çekme gayreti içinde oldukları gözlenmektedir. Bu tavırda, Haricîlerin gayri Müslimlere gösterdikleri hoşgörü tavrını kendi dindaşlarına esirgemelerinin benzeri bir zihniyet biçimini görmek mümkündür.³⁷ Gerçekten de Türkiye’deki dini gruplar son yirmili yıllarda kendilerine meşrûiyet zemini oluşturmak için diyalog vb. söylemler çerçevesinde³⁸ kendi zihniyetlerinden oldukça uzak kişilere sahibi oldukları medyada çeşitli şekillerde yer verebilmekte ve onların ağzıyla kendi liderlerinin veya gruplarının masumiyet ve meşrûiyetini ima edebilmektedirler.³⁹

³⁶ Bu konuda örnek olarak bk., İhsan İlahi Zahir, *Şîa’da İmamet, Takiyye ve Kur’an Anlayışı*, çev. S. Hizmetli-H. Onat, Ankara (1984), 140-192.

³⁷ Haricîler Abdullah b. Habbab el-Eret’i kendi anlayışlarından, mezheplerinden olmadığı için kafir olarak değerlendirip gözlerini kırpmadan öldürürken, aynı mahalde izinsiz hurmasını yedikleri bir Hristiyan’a, zorla yediklerinin parasını vermişlerdir. Bir başka Haricî grubu karşılaştıkları Vasil b. Ata ve arkadaşlarını gayrimüslim zannederek gidecekleri yerlere kadar emin bir şekilde götürmüşlerdir. Bk., Neşet Çağatay-İ. Agah Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ankara (1965), 21-23.

³⁸ Bu tavsifimize, devlete karşı ideolojik saplantıları olan ve kendilerine zıt ideolojik gruplarla ilişkiye giren gruplar dahil değildir. Çünkü bu nevi gruplar birleştiren ortak unsur devleti yıkmaya yönelik ideolojik söylemlerinin kesişme noktalarıdır.

³⁹ Bunun çok tipik bir örneğini Fethullah Gülen ve cemaati için gözlemlemek mümkündür. *Medyanın Aynasında Fethullah Gülen Kozadan Kelebeğe*, haz. M. Armağan-A. Ünal, İstanbul

İkinci çıkmaz nokta ise daha çok bizim problemimizi ilgilendiren bireysel tavırlara yöneliktir. Birey kendisini yeni fikirlere, düşüncelere, eleştiri zihniyetine kapatır. İlişkiye girdiği kişileri önceden şartlandığı kıstaslarla değerlendirir ve davranışlarını ona göre belirler. Hareketlerinde samimi ve inandırıcı olmadığı gibi, yapmacık tavırları da hemen ön plana çıkar. Burada, ne olursa olsun kendi fikrinin doğruluğunu kabul eden Haricî zihniyetinin⁴⁰ izlerine rastlamakla beraber, olayların gelişiminde Haricîlerde görülen cesareti bulamayız. Bunun yerini korkaklık, ürkeklik, karşılaştığı durumu asgarî zararlarla atlatmak gibi pragmatik tavırlar tezahür eder. Zamanla birey sosyal hayatına ve dünya görüşüne etki edecek şahsiyet zafiyetleri gösterir; ikiyüzlülük ahlaksızlık olmaktan çıkarılıp meşrû hâle getirilir ve gençler kolayca yalan söyleyebilir hâle gelirler. Böylece insanların arasında güven, karşılıklı kabul, hoşgörü gibi duygular ortadan kalkmakta ve durum giderek insanları birbiri hakkında şüpheye götüren müzmin bir hastalığa dönüşmektedir.

Dinî tarikat ve cemaatlerde, gruba bağlılığın tezahürü olarak, grup üyelerinin bir mensubiyet şuuruna sahip olduğu rahatlıkla müşahede edilmektedir. Bu şuurla üye, kendi grubunun doğruluğunu, samimiyetini, başarısını, üstünlüğünü kabul ve teslim eder. Bu şartlarda grup mensubiyetinin şuurunda olan birey, tabii olarak diğer gruplar ile ilgili her türlü aleyhte tutum ve davranışa, menfi görüşe çeşitli tonlarda da olsa sahip olacaktır. Bu düşünce, tutum ve davranışlar onun dinî zihniyetinin şekillenmesinde önemli role sahip olacak; diğer gruplara karşı geliştirdiği menfi tavrın yanında kendi grubuna taassup derecesinde bağlılık gösterecektir. Dinî grup liderleri ve temsilcilerinin çoğu -özellikle tarikat kökenli gruplar- ayrılıkların metot farklılıkları olduğunu, hepsinin de aynı gayeye giden fakat ayrı yolları takip eden kardeş zümreler olduklarını vurgulamalarına rağmen; tabana inildikçe grup husumetlerinin arttığı müşahede edilmektedir. Öte yandan grupla ilgili menfaat çekişmeleri, rant paylaşımları vs. sebepler husumeti bazen üst seviyelere kadar taşımaktadır. Esasen “kendilerinin en iyi olduğu kabulü ve bunun mensuplara telkini”, nasıl izah edilirse edilsin, gruplar arasındaki ayrılıkların ve bölünmelerin temelini oluşturur. Dinî gruplar arasındaki ayrılık ve bölünmelerin ne kadar tehlikeli boyutlara ulaştığını görmek için yurt dışındaki dinî grupların faaliyetlerine bakmak yeterlidir. Kaldı ki Türkiye’deki dinî gruplar içinde, dahili bölünme ve fraksiyonlar arasında ciddi ayrılıklar gözlenmektedir.

(1999) adlı 399 sayfalık derleme bu zihniyetle hazırlanmış bir kitaptır.

⁴⁰ Haricî zihniyeti: Olayları şekilci ve çoğu kere lafızci olarak zahir boyutuyla ve kendi doğru kabul ettikleri perspektifle değerlendiren, bunun dışındaki doğru ihtimallerini ve yorumları reddeden kısaca “Nuh deyip, peygamber demeyen” zihniyet biçimidir. Bu zihniyet biçimini farklı tonlarda dinî grupların büyük çoğunluğunda görmek mümkündür.

Çeşitli istihdam sahalarında siyasî partilerin kendi yandaşlarını kayırması gibi, dinî gruplar da sahip oldukları gücü sonuna kadar kendi grup mensuplarının çıkarları için kullanmaktadır. Grup içi dayanışmanın tabii bir sonucu olan bu anlayış, Allah'ın emrettiği “emanetin ehline verilmesi” ilkesini hemen tamamen ortadan kaldırmakta, “bizim ihvanımızdan olsun da isterse çamurdan olsun”, “bizim kötümüz ötekinin iyisinden yeğdir” zihniyetini yerleştirmektedir. Özellikle eğitim alanındaki bu nevi istihdamların Müslümanlara getirisinin ne olduğu ciddi şekilde tartışılır. Zira bu şekilde imkan bularak çalışan bir kişinin yaptığı işin öneminin farkında olmaksızın, çoğu kere bilerek, sadece kendi mensup olduğu grubun zihniyetini genç nesillere talim ve telkine gayreti, bu gençlerin, doğru ve düşünmeye yönelten bilgilerin ötesinde siyasî, ideolojik sloganlar etrafında dar bir zihniyet kalıbının taarruzlarına maruz kalmalarına yol açmaktadır. Kanaatimize göre İmam-Hatip Liseleri'ndeki oluşan kalite düşüklüğünün arka planında yer alan nedenlerden birisi de budur.

Mensubiyet şuurunun bir diğer yansıması ise dinî farklılaşmalarda gördüğümüz, en iyinin kendileri olma iddialarıdır. İslâm Mezhepleri Tarihinde “73 Fırka Hadisi” diye bilinen hadise⁴¹ binaen her mezhebin kendisini “fırka-i nâciye” (kurtuluşa eren fırka) olarak tavsif etmesi gibi, dinî gruplar da taraftar kazanmak için kendilerini mevcutların en iyisi olarak gösterme çabası içindedirler. Ancak bu ön kabul, zamanla Müslüman kimliğinin altında ciddi ayrılmalara ve farklılaşmalara yol açmakta; asıl kaynaklardan uzaklaşarak Allah'a kul olmak, dinî hayatı sürdürebilmek için “filancanın görüşüne veya falanca kitabın referansına” başvurulmaktadır. İslâm'ın Kur'ân ve sahih Sünnet kaynaklı olarak anlaşılması gerekliliğine rağmen, “hangi din?” sorusu gündeme gelmekte; Hz. Peygamber'in değil çeşitli şahısların peşinden gidilerek İslâm konusunda bazen birbirine zıt telâkkilerin bile sergilendiği gözlenmektedir. Bu durum ister istemez Tevbe Suresi 31. ayetin anlamını telmih etmektedir. Ayet mealen şöyledir: “*(Yahudiler) Allah'ı bırakıp hahamlarını Rabb edindiler. (Hiristiyanlar) da rahiplerini ve Meryem oğlu İsa'yı rab edindiler. Halbuki onlara ancak tek bir ilaha kulluk etmeleri emr olundu. O'ndan başka Tanrı yoktur. O, bunların ortak koştuğundan şeylerden münezzehtir.*”

Ancak bu tavır zamanla tarikat ve dinî cemaatlerin fiilen yaşadıkları hayatın içinde karşılaştıkları modern unsurlarla olan ilişkilerinde bazı ikilemlerin doğmasına yol açmıştır. Bir başka ifadeyle gruplar teoride moderniteyi ve modern unsurları reddederken pratik hayatta bu unsurları bilerek veya mecburen kullanmaya başlamışlar; kullandıkları oranda da bunu meşrulaştırıcı söylemler

⁴¹ Hadisin çeşitli versiyonları ve tarih içindeki değerlendirmesi hakkında bk., Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, İstanbul (1996), 21-29, 78-85.

geliştirmişlerdir. Konunun İngiltere’de yaşayan Şeyh Nazım Kıbrısî’nin cemaatinde örneklendirilen şekli⁴² esasen Türkiye’deki hemen pek çok dinî grup için geçerlidir. Müslüman halk ve bu arada cemaat mensupları modern hayatın karşı konulmaz değişim sürecinde modern hayata kendilerini adapte etmenin yollarını aramakta; 1970’li yıllarda şu veya bu şekilde yasaklanan pek çok unsur artık mübah ve meşru kabul edilebilmektedir. İlk görünümde moderniteyle bir uyum süreci gibi görünen bu durum, son tahlilde esasen tarikat ve cemaatlerin toplumsal hayatı, geleneksel ahlakî değerler, sufi norm ve idealler bazında yeniden İslâmîleştirmek üzere yeni bir tür kapalı toplum yapıları oluşturmalarıyla neticelenmektedir.⁴³ Bununla birlikte şehir kültüründe yetişen ve bu tip kapalı toplum yapısına dahil olmayan, fakat giderek İslâmî hayatı benimseyen dindar çevrede moderniteyi içselleştiren Müslüman bir toplum yaşamaktadır. N. Göle’nin *İslâm’ın Yeni Kamusal Yüzleri* ve *Melez Desenler* adlı çalışmaları* bu durumu sosyolojik çözümlerle gözler önüne serer.

Türkiye’deki bazı dinî grupların siyasî söylemleri ön plâna çıkararak bir tavır sergilemeleri de sağlıklı bir dinî anlayışının oluşmasına engel teşkil eder. Bu durum, geçmiş tarım toplumlarında, dini hayatın merkezine yerleştiren ve Hz. Peygamber’den uzaklaştıkça grupların kendi meşruiyetlerini ispatlamak için temel dinî kaynakları referans olarak kullanmalarının günümüze uzayan biçimidir. Böylece birey, dinle ilgisi bulunmayan bir eylemi dine nispet etmekten çekinmez ve farklı gayelerin tahakkuku için dini vasıta kılar. Türkiye’de bu anlayış, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinden başlayarak çeşitli iç karışıklıklar ve isyanlarda din, bir muhalefet aracı olarak kullanılmış, dinî söylemler ön plana çıkartılmıştır.⁴⁴ Bazı gruplarda dine ideolojik bir bakış açısıyla algılanmış, çeşitli dinî kavramlar, aslından farklı olarak yeni anlamları muhteva hale getirilmiş ve grupların görüşleri doğrultusunda kullanılmıştır. 1970’li yıllardan itibaren yoğunlaşan Hasan el-Benna, Seyyid Kutup, Mevdudî, Ali Şeriatî gibi kimselerin eserlerinin tercüme edilmesi ise, ülkemizde ciddi kavram kargaşalarına yol açmıştır.⁴⁵ Her sosyal olgunun kendi toplum şartları içinde oluştuğunu ve diğer topluluklara göre farklılıklar arz edebileceğini unutan kimseler, bilerek veya bilmeyerek tercüme eserleri aynen Türkiye şartlarına

⁴² Tayfun Atay, “Kendin İçindeyken Kafan Dışındaysa: Modern Batı’da Nakşîliği Yaşatmak Üzerine...”, *İslâm ve Modernite, II. Kutlu Doğum İlmî Toplantısı*, İstanbul (1997), 268-272

⁴³ Ü. Günay-V. Ecer, 276-278.

* Bk. Nilüfer Göle, *İslâm’ın Yeni Kamusal Yüzleri, Bir Atölye Çalışması*, K.Çayır-D.Suman-U.Azak-B.Türkmen-U.Kömeçoğlu-E.Özcan-M.Bilici-O. Erdur’un katkılarıyla, 2. Baskı, İstanbul, Ekim (2000) ve *Melez Desenler*, İstanbul, Kasım (2000).

⁴⁴ Bu konuda daha geniş bilgi için bk., M. Türköne, Mümtaz’er Türköne, *Siyasî Bir İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*, İstanbul (1991), 77-87.

⁴⁵ H. Onat, 219.

adapte etmeye gayret etmişlerdir. Artık İslâm ideolojik bir boyutla toplumda boy göstermiş, “*Adil Düzen*”, “*Çok Hukuklu Sistem*” gibi yapay, derinliksiz, “*deneysiz*” ideolojik ve politik şemalar⁴⁶ üretmiş, dinin asıl gayesi unutulmuş, toplumun dinî inancıyla ilgili yeni kıstaslar geliştirilmiştir. Yüzeysel sloganik söylemlerde kendileri için bazı cazibeler bulan gençlik de kolayca bu fikirlerin peşinden yürümeye ikna edilmiştir. İşte bu süreç, Müslümanları sağlıklı ve doğru düşünmekten, olayları eleştirel perspektifle değerlendirmekten uzaklaştırmıştır.

Sonuç

Yukarıda sıraladığımız İslâmî zihniyetin teşekkülü ile ilgili bazı esasları dikkate aldığımızda, Türkiye’deki dinî tarikat ve cemaatlerin bu teşekkülden çok farklı bir din anlayışına sahip oldukları açıkça görülmektedir. Onlar, genellikle dış dünyadaki gelişmelere kapılarını kapatan, içe kapanık, kendi doğrularıyla yaşayan, en basit eleştirilere bile tepki gösteren topluluklardır. Bu yapılarıyla Kur’ân’da belirtilen “atalarının dinine tabi olanlar”⁴⁷ tavsifine uymaktadırlar. Çünkü onlar, önceki asırlarda yaşamış ulemanın görüşlerini aynen benimseyerek ve onları adeta tabulaştırıp, dokunulmaz kılarak, dinle ilgili yeni çözüm arayışlarını “Siz onlardan daha mı iyi biliyorsunuz? Filanca alim şöyle diyor” gibi sözlerle reddetmekte, tıpkı geçmişte olduğu gibi eski eserlerin şerh ve haşiyesiyle günü kurtarma gayreti içindedirler. Müslümanlar geçmişte elbette örnek alınması gereken büyük alimler yetiştirmişlerdir; ama onlardan istifade ederken, onları, yaşadıkları sosyal şartları göz ardı etmeden ve tarihten ibret alacak şekilde değerlendirmemiz gerekir. Müslümanların içinde buldukları çıkmazlar için çözüm yolları aramaları, yeni görüşler üretmeleri asla geçmişî inkâr anlamına gelmez; bilakis geçmiş, tenkit süzgecinden geçirilip yeniden değerlendirildiğinde anlam kazanır.

Dinî tarikat ve cemaatler, Türkiye’deki diğer benzeri gruplarda olduğu gibi ciddi bir lider sultanı altındadırlar. Liderlik sultanı ise demokratikleşme sürecinde, Türkiye’nin önündeki en büyük engeldir.⁴⁸ Kendisini lidere bağlayıp, karşılaştığı problemlerde onu referans alanlar, tembel, düşünme yeteneklerini kaybetmiş, iradesine sahip olmayan, başkalarının güdümünde hareket eden kimseler olurlar. Onların, bırakınız din hakkında söz söylemeleri, hayat için gerekli en basit temel ihtiyaçlarını teminde bile iradelerini kullanmaya güçleri yoktur.

⁴⁶ E. R. Fıçlalı, 32.

⁴⁷ KK, Bakara 2/170.

⁴⁸ H. Onat, 205.

Lider sultanının hakimiyeti beraberinde cehaleti getirmektedir. Cehalet ise maalesef toplumumuzun en müzmin hastalıklarından birisidir. Cehaletin kötü yanı, bireyin bilmediğini kabul etmemesi ve kendi kabulleriyle ilgili verileri tartışmaya yanaşmamasıdır. Ülkemizde herkesin çok iyi bildiğini iddia ettiği din konusunda, ciddi bir bilgi boşluğunun varlığı medyatik tartışmalarda açıkça görülmektedir.

Dinî gruplarda gördüğümüz takiyyeyi, ya gizli tutulacak, utanacak, çekinecek bir şeyleri olan, dürüst olmayan insanlar yapar, yahut halkın sırtından menfaat sağlamayı düşünen sahtekar, dolandırıcı, yalancı insanlar yapar. Müslümanların ne utanılacak bir şeyleri söz konusudur, ne de rantiyecidirler! Takiyye kesinlikle gayri dinî ve gayri ahlakî bir yöntemdir.

Türkiye'deki dinî tarikat ve cemaatlerin, Müslümanlar arasında ayrılık ve bölünmeleri köriklediği ise izahtan varestedir.

Hülasa edersek, Türkiye'de İslâm'ın anlaşılması ve yorumlanması konusunda ciddi problemler vardır. Bu problemlerin aşılıp dinî zihniyetin doğru ve sağlam temellere dayanması ve günümüz ihtiyaçlarına cevap verecek olgunluğa erişmesi için din eğitimi konusunda sistemli ve kararlı politikaların uygulanması gerekmektedir. Temel eğitim döneminden başlayacak bu eğitimin müfredatı ve uygulaması titizlikle belirlenmeli, bu bağlamda Milli Eğitim-Diyanet-Üniversite işbirliği sağlanmalı; İlahiyat Fakültelerinde yapılan çalışmalara yenileri ilave edilmeli ve çalışmaların neticeleri değerlendirilmelidir.